

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

УДК 351:379

ГЛАДУНЯК ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ

***ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ
СИСТЕМИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ***

**Спеціальність: 12.00.13 – *правові проблеми
політичних інститутів і процесів***

Автореферат

**дисертації на здобуття наукового ступеня
*кандидата юридичних наук***

ОДЕСА - 2001

Дисертацію є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії, теорії держави і права та адміністративного права правничого факультету Національного університету "Острозька Академія".

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор, академік АПРН України,
Перший заступник Голови Верховної Ради України
Медведчук Віктор Володимирович

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор Додів Євген Васильович,
Одеська національна юридична академія, завідувач кафедри
морського та митного права;

кандидат юридичних наук, доцент Салітин Олександр
Сергійович, Одеський морський університет, кафедра
правознавства

Провідна установа: *Університет внутрішніх справ МВС України м.Харків,
кафедра теорії і історії держави і права*

Захист відбудеться "27" квітня 2001 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 41.086.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "23" 03. 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здійснюваний Україною політико-правовий перехід від конституційного проголошення до практичної реалізації ідей громадянського суспільства та правової держави передбачає тривалий і надзвичайно складний процес, однією з найважливіших складових якого є розбудова та правове забезпечення розвитку демократичної політичної системи. Причому важливою умовою того, щоб реформування не набуло декларативного характеру і не зупинилося за причини відсутності ретельної розробки механізмів реалізації в суспільному житті проголошених правових норм, необхідне доскопале правове та політичне вивчення процесів реалізації влади в суспільстві, тих систем, інститутів та елементів, через які вона безпосередньо здійснюється. У зв'язку з цим проблем становлення і розвитку політичних систем як сукупності правових та організаційних механізмів, які гарантують політичне самовираження різноманітних суспільних сил,¹ фактично виходить на одне з перших місць, що і обумовлює її актуальність як з позицій здійснюваних в Україні державотворчих і правотворчих процесів, так і з погляду суго наукового аналізу політико-правових явищ.

Отже, актуальність наукового забезпечення процесу становлення і розвитку політичної системи в Україні пояснюється двома основними чинниками. З одного боку, політична система побудована на неправильній теорії, про що свого часу писав Ю.Бардах (*"The Implementation Game"*, 1977), як і будь-яка конструкція з функціональними вадами, може спричинити появу незапланованих наслідків. А, з іншого боку, якщо не розроблено чіткої наукової концепції розвитку основних елементів політичної системи, то і вся вона в цілому ніколи не функціонуватиме достатньо ефективно. Безумовно, дехто може запропонувати "вчитися на практиці", однак при цьому забувають про те, що за помилками та недоробками в забезпеченні діяльності політичної системи стоїть як життя і безпека окремих громадян, так і майбутня доля всієї країни. З огляду на сказане політична система виявляється надто небезпечним полем для проведення будь-яких довільних експериментів.

Водночас, необхідність дослідження політичної системи в цілому, а не просто тих чи інших її елементів та інститутів, зумовлюється й тим, що спроба реформувати лише окремі складові політичної системи (наприклад, партійну систему, органи державної влади, місцевого самоврядування тощо) відповідає не сучасним вимогам демократичного розвитку, а швидше відтворює парадигму командно-біюрократичного мислення, відповідно до якої розробляються лише інституційні аспекти реформи політичної системи (причому у переважній більшості випадків йдеться навіть не про всю політичну систему, а лише про вищі державні органи чи якийсь окремий орган). Отже, повністю погоджуючись із необхідністю структурної перебудови системи органів державної влади, зі створенням надійних правових основ становлення цілого ряду демократичних інститутів, є вкрай актуальним на сьогоднішній день завдання їх комплексного розгляду в контексті здійснюваної ними взаємодії. Таким

¹ Анисимов А.С. Введение в политологию. -М.; 1991.-С.70.

інтегративним поняттям, яке дозволяє описати сукупність механізмів та інститутів здійснення політичної влади в суспільстві, є поняття політичної системи.

При цьому слід зазначити, що звернення до аналізу поняття політичної системи дозволяє принципово по-новому дослідити цілий ряд об'єктів теорії політичних процесів та інститутів, та правової науки. Справа в тому, що на відміну від широко поширеного методу протиставлення державних та недержавних інститутів влади, концепція політичної системи дозволяє уникнути подібного часто штучного розподілу, і дослідити в єдиному дискурсі такі поняття, як держава, політичні партії, суспільні рухи, правові норми, місцеве самоврядування, вибори тощо, з погляду їх властивості виступати способами реалізації політичної влади у тому чи іншому суспільстві.

Визначаючи елементи актуальності обраної для дисертаційної роботи теми, не можна не звернути уваги на те, що вивчення політичних систем - порівняно нова галузь в дослідженні правових проблем політичних процесів та інститутів, оскільки на попередніх етапах типологізація політичних систем розглядалася виключно в контексті проблем типологізації держав. Проте, якщо в західній правовій та політичній науці ця галузь активно розвивалася протягом останніх десятиліть, то в радянській правовій та політичній науці аналіз політичних систем проходив насамперед з погляду класової теорії, відповідно до якої всі політичні системи розподілялися на політичні системи капіталістичних країн, соціалістичних та тих країн, що розвиваються. По суті, подібний підхід до аналізу політичних систем виконував лише ідеологічну функцію і не передбачав ретельного дослідження їх реального функціонування та еволюції. Тому цілком логічно, що сьогодні перед вітчизняною правовою та політичною наукою постала методологічна проблема необхідності заповнення подібного вакууму в сфері правових проблем політичних процесів та інститутів.

Отже, дослідження проблем становлення і розвитку політичних систем є актуальним як з теоретичної, так і з практичної перспективи. Тому є підстави підтримати думку Р. ван Родена про те, що нині, коли Україна перебуває на важливому рубежі, бездіяльність не є вибором,² і будь-яке подальше свідоме чи несвідоме ігнорування вирішення політико-правових проблем створення і розбудови демократичної політичної системи означатиме ніщо інше, як повільну деградацію ідеалів правової держави та громадянського суспільства до деформованих правових і політичних формоутворень авторитарного минулого. При цьому розробка наукової концепції становлення нової політичної системи в Україні видається неможливою поза непосредним усвідомленням сутності її найбільш важливих елементів та інститутів.

Усе вищезазначене дозволяє переконливо стверджувати як про науково-теоретичну актуальність обраної для дисертаційного дослідження теми, так і про її безпосередню правову і політичну значущість для подальшого розвитку українського суспільства та Української держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі історії, теорії держави і права та адміністративного права правничого факультету Національного університету "Острозька Академія". Дисертаційне

² Україна на роздоріжжі. (За ред. А.Зіденберга, Л.Хоффмана). -К.; 1998. -С.16.

дослідження органічно входить до плану науково-дослідницької роботи кафедри, зокрема, теми "Роль демократизації політичної системи в процесі політико-правового реформування України" та є складовою частиною комплексної програми дослідницьких робіт в галузі теорії політичних процесів та інститутів. Разом з тим, тема дослідження відповідає основним напрямкам наукових робіт в галузі юридичних наук, що було визначено у комплексній цільовій програмі "Розвиток демократичних процесів у правовій державі". Таким чином, наданий в дисертаційній роботі аналіз формування політичної системи в Україні на сучасному етапі поєднує в собі елементи зв'язку як з науково-теоретичними планами правознавчих досліджень в Україні, так і з навчально-методологічними програмами викладання у вищих навчальних закладах таких дисциплін, як політичні процеси та інститути, теорія держави і права, конституційне право, політична теорія.

Тема даної кандидатської дисертації відповідає переліку актуальних тем, наукових розробок з проблем демократії, правової держави та громадянського суспільства в Україні, що логічно передбачає аналіз процесів формування і розвитку політичної системи. Крім того, тема дисертації цілком узгоджується з Програмою правової освіти населення України, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є основні закономірності, властивості та характерні риси правових і політичних відносин, що виникають у процесі функціонування політичних систем. *Предмет дослідження* - правові проблеми становлення та розвитку політичної системи України, а також нормативно-правове регулювання відносин, що забезпечують ефективну взаємодію різних елементів та інститутів політичної системи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від ухвалення Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України до кінця 2000 року. Даний історичний період в Україні характеризується проведенням реформ щодо забезпечення переходу від тоталітарно-авторитарної політичної системи радянського типу до розбудови нових правових інститутів та політичних структур, що властиві демократичним політичним системам. Однак зазначені процеси правового та політичного реформування, по-перше, ще завжди проходилися із достатньою послідовністю та належною теоретико-методологічною підготовкою, а, по-друге, часто спрямовувалися лише на певні окремі елементи політичної системи, залишаючи поза увагою проблеми взаємодії цих різномірних елементів між собою. Такі умови істотно вплинули на характер правового забезпечення функціонування різних елементів політичної системи України і зумовили ті об'єктивні ускладнення, які фіксуються в процесі аналізу сутності, структури, характеру та правових основ діяльності політичної системи сучасної України.

Стан наукової розробки теми. Незважаючи на те, що проблема становлення і розвитку демократичної політичної системи, дослідження її сутності, функціональних та структурних ознак є однією з ключових у процесі конституційно-проголошеного напрямку на розбудову правової, соціальної держави і громадянського суспільства, слід відзначити, що науковий рівень висвітлення обраної дисертантом теми не можна вважати задовільним. Подібний стан пояснюється цілим рядом об'єктивних факторів. По-перше, дається знати те, що, з одного боку, за радянських часів, ця тема майже ніколи не ставала предметом окремих правових та політологічних досліджень, а, з іншого боку, всі дослідження, які проводились в даному напрямку, завжди виходили з

пріоритету економічних відносин над політичними (А.Васильєв, Д.Керімов, А.Машин, В.Маньківський, В.Пестеров, П.Разумович, А.Шульговський). Це спричинило розуміння політичної системи як чогось другорядного, що не має самостійного значення. Фактично можна відстежити цілу низку праць, присвячених тим або іншим окремим інститутам чи елементам політичної системи (Г.Абанмадзе, П.Баренбойм, А.Бутєнко, Л.Гордон, Л.Етінг, В.Лузін, В.Маклаков, А.Мішин, П.Паумова, Ю.Тихомиров, В.Четвертін, В.Чиркін), але практично жодного разу політична система не розглядалась як сукупність трьох взаємодіючих підсистем: інституційної, нормативно-регулятивної та інформаційно-комунікативної. По-друге, дуже часто поняття політичної системи дуже часто пов'язується чи то з політичним режимом, чи політичною організацією суспільства, чи, взагалі, з формою держави, що, звичайно, стає причиною цілого ряду помилок суто методологічного характеру.

Проте, якщо до початку 90-х років ця тема перебувала на периферії наукових дискусій, то одночасно з проголошенням незалежності не лише в політичних, але й в наукових колах увага до проблематики розвитку політичних систем почала значно зростати. Цю правду, слід наголосити, що перші змістовні праці в цій галузі вивчення теорії політичних процесів та інститутів з'явилися в Україні лише наприкінці 90-х років. Серед авторів, які сприяли активізації правових і політологічних досліджень у цій галузі, слід відзначити такі прізвища як Р.Балабан, В.Горбатенко, В.Журавський, О.Клименко, Н.Коваленко, В.Кремь, А.Кудряченко, Т.Ляшенко, А.Макаров, М.Михальченко, А.Шахарев, Ф.Рудич, О.Трипольський, Г.Щедрова. Паралельно з цими розробками теоретичних аспектів проблематики політичних систем, визначення їх типології та змісту їх діяльності, відбулись і суттєві зрушення в сфері висвітлення окремих проблем, а саме: політична система і громадянське суспільство (Ф.Кирилюк, П.Ніяхтур), політична система і правова держава (О.Андрійко, В.Андрущенко, О.Бандурка, П.Ніжнік, В.Опришко, П.Рабінович, В.Тацій, Ю.Тодика, В.Шаповал, В.Шаликін), політична система і соціальна держава (В.Бабкін, А.Гальчинський, В.Гель, Г.Гетьман, І.Медяк, О.Скрипнюк, І.Яковюк), політична система і політичні режими (В.Журавський, В.Ребало, О.Семків).

Однак, якщо для пострадянської правової та політичної науки дослідження політичних систем як політичної основи розвитку правової держави та громадянського суспільства є певною мірою новою темою, то для західних дослідників звернення до зазначеного кола питань має вже тривалу науково-теоретичну та методологічну традицію. Тому цілком обґрунтованим, на думку дисертанта, видається і звернення до класичних розробок в галузі дослідження політичних систем таких західних авторів, як Д.Істон, Г.Алмонд, М.Дюверже, Д.Еттер, які падали глибокого, насамперед політологічного, висвітлення проблемам класифікації та структурно-функціонального аналізу політичних систем. При цьому слід звернути увагу на те, що сучасні дослідження політичних систем в західній науці розвиваються у двох основних напрямках: політичному (Ф.Бенетон, Д.Уайт, К.Еванс, П.Нарац, Д.Коулмен, Е.Лейсерсон, Е.Грінберг, Д.Кейм, Г.Бертч, Р.Кларк, К.Неспелтейн, Д.Койл, Т.Нарсонс, Г.Спіро, Ж.Блондель, У.Мітчел) та правовому (А.Тюдєн, М.Шварц, К.Редер, Е.Ліберам). Беручи до уваги теоретико-методологічні розробки цих авторів, дисертант одночас намагався представити синтетичний погляд на проблеми становлення політичних систем, який би дозволив розглянути як

правову, так і політичну складову їхнього розвитку, поєднати їх у межах одного дослідження і тим самим запобігти абсолютизації будь-якої з зазначених сторін.

Таким чином, виходячи із того, що на сьогоднішній день у вітчизняній правовій та політичній науці ще й досі бракує комплексних системних досліджень проблеми формування політичної системи в Україні, правових засад її функціонування та організації, специфіки дії основних інститутів та елементів політичної системи в умовах демократичних перетворень, автор спрямував свою наукову роботу, з одного боку, на систематизацію існуючих концепцій аналізу політичних систем та їхньої класифікації, а, з іншого, - на надання власного бачення цієї теми, актуальний для правового та політичного майбутнього нашої країни.

Мета і завдання дослідження. Головна мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні місця і ролі політичної системи в процесі становлення незалежної України, розробці пропозицій щодо її вдосконалення через комплексне та системне дослідження нормативно-правової бази діяльності окремих елементів політичної системи України, теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних учених. Ї Автор також ставить на меті відстежити, яким чином формується і втілюється в практичному житті, на підставі відповідних правових норм, концепція демократизації політичної системи, продемонструвати значення проблеми формування демократичної ефективно діючої політичної системи і обґрунтувати необхідність її якнайшвидшого вирішення, визначити основні теоретичні положення та перспективи подальшого розвитку інститутів політичної системи в Україні, виявити прогалини в існуючому законодавстві з урахуванням Конституції, змін у суспільстві та досягнень правової і політичної науки, які перешкоджають процесам політичного та правового реформування влади, окреслити шляхи вирішення проблем, які об'єктивно виникають в політичних системах перехідного типу.

Для досягнення поставленої мети в ході дисертаційного дослідження необхідно було вирішити наступні завдання:

- розглянути процес наукового розвитку поняття політичної системи та окреслити основні методологічні підходи щодо його аналізу;
- запропонувати робоче визначення поняття політичної системи, навести існуючі в сучасній науці класифікації політичних систем;
- визначити місце і роль політичної системи в процесі розвитку соціуму та її співвідношення з суспільством;
- здійснити дослідження правових основ формування і функціонування політичної системи в сучасній Україні, обґрунтувати роль систематизації законодавства як одного з факторів оптимізації діяльності всіх структурних елементів політичної системи, дослідити норми Конституції України, які закріплюють основи політичної системи України, і на цій основі зробити відповідні висновки та пропозиції;
- проаналізувати основні елементи та інститути політичної системи України, продемонструвати механізми їхньої взаємодії, провести раціональну реконструкцію вихідних основоположень теорії політичних систем з урахуванням історичних, політичних, правових і економічних обставин та особливостей функціонування пострадянських суспільств;

- висвітлити основні проблеми, а також запропонувати шляхи їх вирішення, що випливають на перехідному етапі реалізації політико-правових реформаційних процесів при переході від одного типу політичної системи до іншого;

- дослідити сучасну політичну систему України з погляду її ефективності та здатності виконувати покладені на неї функції.

Методологічні та теоретичні засади дисертації. В основу дослідження проблем формування та розвитку політичної системи України на сучасному етапі було покладено принципи пізнання соціальних, правових та політичних процесів і явищ. Це дозволило висвітлити досліджувані в роботі проблеми в їх розвитку і взаємному зв'язку, всебічно проаналізувати специфіку і ефективність правових та політичних норм і інститутів, що діють у сфері функціонування політичних систем. На думку автора, саме діалектичний метод пізнання, який дозволяє всебічно відстежити і подати динаміку змін у політичних системах через виявлення внутрішніх суперечностей їх формування, а також тих зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють розвиток політичної системи, повинен був стати підставою для застосування різноманітних спеціальних наукових методів.

Окрім цього, в дослідженні було широко задіяні конкретно-наукові методи, пов'язані із застосуванням порівняльно-правового, формально-юридичного, історико-правового, системного, структурно-функціонального і певним чином соціологічного підходів в аналізі об'єкту дослідження. Серед усіх перелічених методів одними з ключових та найбільш ефективних в аналізі політичних систем виявилися системний та структурно-функціональний методи, оскільки вони дали можливість представити політичну систему сучасної України не просто як сукупність чітко визначеної кількості елементів чи структурних одиниць, але й дозволили продемонструвати, по-перше, їх функціональну специфіку, а, по-друге, їх взаємозв'язки та взаємодію між собою, що, по суті, конститує життя і діяльність будь-якої політичної системи. Застосування системного методу також дозволило зберегти та розвинути принципи цілісності у вивченні політичних систем, оскільки не тільки основні, а й побічні явища і, таким чином, встановити та проаналізувати у сукупності цілісний процес становлення і розвитку політичної системи в Україні, встановити її основні ознаки і властивості.

Застосування різноманітних наукових методів при написанні дисертації об'єктивно зумовлювалося характером поставлених задач та необхідністю залучення цілого ряду спеціальних джерел. Тому в представленій роботі поруч із працями з загальної теорії держави і права, історії держави і права, конституційного права та інших юридичних наук використано розробки в галузі політичної науки, теорії політичних процесів та інститутів, історії правових і політичних учень тощо. Результатом цього методологічного підходу стало поєднання загальногносеологічних методів аналізу та синтезу, абстрактного і конкретного в пізнанні політико-правових явищ, що, в свою чергу, дозволило реалізувати вимоги об'єктивності, історизму, повноти, цілісності, об'єднаності та системності дослідження.

Також слід наголосити на тому, що дисертаційне дослідження ґрунтується на фундаментальних ідеях теоретиків світової та української правової і політичної науки, на працях сучасних вітчизняних і закордонних науковців, зокрема роботах, у яких аналізуються проблеми методології та методики пізнання політико-правових явищ та процесів. Поглибленому вивченню політико-правових аспектів проблеми

формування політичної системи в Україні, зокрема сприяли досліджування вітчизняних вчених - правознавців В.Авер'янова, В.Бабкіна, Ю.Грошного, В.Денисова, С.Доліна, О.Зайчука, М.Козубри, В.Конейчикова, Л.Криненко, В.Медведчука, І.Шахомова, В.Погорілка, В.Селіванова, О.Скрипника, В.Треткова, М.Цвіка, В.Шаповала, Ю.Шемшученка. Суттєву роль при розробці методикою дослідження відіграло вивчення праць з теорії державного права С.Алексєєва, А.Ковлера, В.Основина, В.Смирнова, І.Степанова, Б.Топорігіна, В.Туманова. Також варто згадати і тих авторів, які аналізують ефективність застосування різноманітних спеціальних методів у процесі вивчення політичних систем перехідного періоду. Це насамперед імена: В.Андрущенка, А.Білоуса, О.Бабкіної, Є.Головахи, О.Дергачова, В.Кременя, М.Михальченка, В.Полохала, А.Романюка, С.Рябова, О.Семкіна, М.Томенка, В.Трипольського, Ю.Шведи, Л.Шкляра, О.Якуби, В.Якушика.

Таким чином, залучення широкого масиву праць теоретичного та методологічного характеру дозволило визначити основні методологічні напрямки дисертаційної праці, уникнути односторонності та небажаних елементів суб'єктивізму в ході дослідження процесів розвитку політичної системи в Україні.

Наукова новизна дисертаційної роботи. У дисертаційній роботі вперше комплексно досліджено правові і політичні проблеми формування і функціонування політичної системи України на сучасному етапі в їх тісному взаємозв'язку. Подається обґрунтування теоретичних і методичних основ побудови в Україні демократичної політичної системи, викладаються основні підходи сучасної правової та політичної науки щодо класифікації політичних систем, визначення їх сутності та специфіки функціонування, аналізуються політико-правові основи формування політичної системи в Україні. Особливість роботи полягає у розгляді питань розбудови нової політичної системи, з одного боку, в контексті вирішення чисельних проблем і суперечностей розвитку політичних систем перехідного періоду, а, з іншого боку, у зв'язку із шляхами вдосконалення чинного вітчизняного законодавства, що регулює діяльність основних елементів та інститутів політичної системи суспільства. Цей підхід дозволив поєднати принцип конкретності у політико-правовому дослідженні, коли всі відносини всередині політичної системи розглядалися не абстрактно, а в органічному зв'язку зі зміною в Україні цілого ряду правовідносин, правових інститутів, соціально-політичних обставин та економічної ситуації, з вимогами правового обґрунтування досліджуваних політичних явищ.

У дисертаційному дослідженні знайшли відображення такі основні положення, висновки та пропозиції, які відрізняються новизною і виносяться на захист:

- Необхідною умовою початку реформування політичної системи України було послаблення впливу тих механізмів, насамперед у сфері реалізації державної влади, які забезпечували непохитність політичної системи державного соціалізму. Однак нігом ситуація докорісно змінює: для того, щоб не відбулася реставрація колишніх тоталітарно-бюрократичних порядків, а, навпаки, продовжувався процес формування, посилення та розвитку інститутів, які забезпечують збереження демократичної політичної системи, стало вкрай важливим відновлення нормального рівня державності з тією лише умовою, що ця нова держава і нова політична система мають формуватися на відповідній демократичній основі.

- Аналіз правових засад діяльності політичної системи України дозволяє дійти висновку про яву недостатність юридичного забезпечення ефективного

функціонування та гарантування прав цілого ряду її елементів, як : політичних партій у зв'язку з чим в країні відчувається надзвичайно гостра потреба прийняття закону "Про політичні партії", який би чітко визначив їх статус у структурі політичної системи та статус опозиції, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації.

- Серйозною надією в процесі становлення ефективно функціонуючої політичної системи в Україні є практика поєднання суто політичних функцій та функцій управління, виконання, яких покладається на окремі спеціальні структурні елементи системи. Особливо шкідливою ця практика виявляється в сфері реалізації державної влади. Тому становлення демократичної політичної системи в контексті пошуку оптимального співвідношення між функціями реалізації політичної влади та функціями управління політичною системою передбачає реалізацію заходів, спрямованих на подолання авторитаризму та бюрократизму. Серед них слід назвати такі, як: помірна децентралізація; ліквідація суперечностей та неузгодженостей у правовому регулюванні політичної діяльності, державної служби та місцевого самоврядування; раціоналізація та демократизація технологій прийняття політичних та управлінських рішень; введення в політико-правову практику орієнтованого на результат, чітко скоординованого систематичного контролю; підзвітність вищих ланок у системі політичної влади.

- Окрім інституційно-правових ознак, які характеризують саму політичну систему, слід завжди пам'ятати про те, що демократизм політичної системи - це ще й зв'язок її з суспільством. Тому, об'єктивно, є всі підстави для того, аби визначити демократичну політичну систему як організацію легальної, заснованої на законах і підконтрольної суспільству влади, яка діє на основі зрозумілих та визаних суспільством правових принципів, має прозорі цілі і здатна діяти задля реалізації загальних інтересів.

- Одним з важливих факторів становлення в Україні демократичної політичної системи є розвиток інституту парламентаризму, під яким маєтись на увазі багатофункціональна підсистема, що є складовою частиною розгалуженої політичної системи України і одночас комплексна характеристика політичної системи демократичного типу, яка передбачає наявність "активного парламенту в системі конституційного правління". Подібне значення парламенту в процесі розвитку політичної системи в Україні обумовлюється, з одного боку, тим, що він має зв'язки не лише з державою, а з всією політичною системою суспільства, а, з іншого боку, тим, що рівень парламентаризму, по суті, віддзеркалює рівень демократичності як суспільства, так і його політичної системи.

- Гальмування темпів проведення державно-правової реформи призводить до того, що цілий ряд основоположних для всіх демократичних політичних систем принципів не реалізується в Україні у повному обсязі. Особливо це стосується принципу розподілу влад. Подібний брак правового забезпечення діяльності державної влади може призвести до поступової концентрації всієї державної повноти в якомусь одному центрі, що автоматично призведе до зміни політичного режиму, форми правління, і тим самим сприятиме поверненню політичної системи України на терени авторитарного розвитку.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається концепцією і сукупністю положень, що виносяться на захист, загальними

дисертаційними висновками. Результати цієї роботи дозволяють обґрунтувати основні концептуальні підходи до реформування політичної системи в сфері сформульованих на конституційно-правовому рівні положень щодо напрямів суспільного і державного розвитку України, створюють теоретичну основу необхідних змін у законодавстві з метою привернення уваги інших авторів до подальших пошуків та системних досліджень у цій сфері. Теоретична значущість сформульованих у дисертації положень, висновків та рекомендацій полягає в тому, що вони можуть стати позитивною базою для подальших наукових розробок і дискусій з проблем формування політичної системи сучасної України. Також вони можуть бути використані у науково-дослідній, навчальній, правотворчій та правозастосовчій роботі, практичній діяльності народних депутатів, представників інших гілок державної влади, оскільки вони поглиблюють розуміння сутності та призначення політичної системи суспільства, її структурну організацію та специфіку її функціонування.

Проте теоретична спрямованість першого розділу дисертації, а також прагнення визначити як коло існуючих проблем в сучасній теорії політичних систем, так і запропоновані варіанти їх розв'язання, стосовно правового забезпечення розвитку політичних систем та особливостей їх функціонування в перехідних умовах, в другому і третьому розділах дисертації, жодним чином не означає відмежування роботи від правової і політичної практики. Таким чином, окреслюючи практичне значення проведеного дослідження, можна відзначити, що здобуті наукові результати можуть бути використані і застосовані у наступних сферах:

- у *навчальному процесі* у вищій школі України та його програмно-методичному забезпеченні, матеріали дисертації можуть бути залучені до написання підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, літератури довідково-юридичного характеру, а також розробки нових тематичних та спеціалізованих курсів і викладання таких нормативних дисциплін, що читаються як на фахових відділеннях підготовки спеціалістів у галузі юридичних наук, так і інших спеціальностей, таких, як політичні процеси та інститути, теорія та історія держави і права, конституційне право України, політологія;

- у *науково-дослідній сфері* отримані висновки дозволять намітити основні напрями дослідження процесів становлення і розвитку в Україні політичної системи демократичного типу. Зокрема, до них слід віднести аналіз таких факторів, як становлення ефективної системи партійного представництва, розвиток інститутів громадянського суспільства, запровадження в політичній і правовій практиці принципів ефективного державного управління та розподілу влади, формування належної законодавчої бази для демократичних перетворень, забезпечення в суспільстві і державі режиму законності та ідеї верховенства права;

- у *правотворчій сфері* автором обґрунтовано підстави, на основі яких має проводитися вдосконалення національного законодавства з метою формування демократичної політичної системи. Нагальною потребою в цьому сенсі слід вважати синхронізацію процесів державного реформування, які включають судово-правову, адміністративну і парламентську реформу та створення правових засад для розвитку в Україні громадянського суспільства. Також існує об'єктивна необхідність, з одного боку, в ліквідації чисельних прогалин у національному правовому полі шляхом розробки і прийняття нових законів, а, з іншого боку, в усуненні тих суперечностей

між різними правовими нормами, які дозволяють елементам та інститутам старої авторитарної політичної системи постійно реперувати, створюючи тим самим загрозу перспективі якнайшвидшого виходу української політичної системи з перехідного періоду;

- в аспекті правозастосування результати проведеної роботи дозволять визначити безпосередні практичні кроки щодо формування такої законодавчої бази, яка б відповідала вимогам сучасної демократичної політичної системи. Разом з тим отримані висновки і узагальнення сприятимуть підвищенню рівня правової та політичної культури, дозволять актуалізувати необхідність активізації взаємозв'язків між громадянським суспільством та політичною системою з метою пошуку ефективно діючої моделі їх співіснування та співпраці.

Нормативна та емпірична база дослідження ґрунтується на аналізі відповідних норм Конституції України, політико-правових документів, чинних законодавчих та нормативно-правових актів. Для вирішення поставлених в дисертації завдань автором також було задіяно метод порівняльно-правового аналізу, що передбачало залучення до нормативної бази роботи конституційних і законодавчих актів інших країн: як тих, що відзначаються усталеними традиціями функціонування демократичних політичних систем, так і тих, які сучасна правова та політична наука окреслюють поняттям країн з політичними системами "перехідного типу". Окрім цього, в процесі проведення дисертаційного аналізу було використано матеріали і публікації періодичних видань, довідкову літературу, статистичні і соціологічні матеріали.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною і завершеною науковою працею, одним з перших комплексних політико-правових досліджень проблем розбудови демократичної політичної системи в Україні. Сформульовані в ній положення, результати і теоретичні висновки мають наукове і практичне значення, оскільки їх обґрунтовано на базі ретельного авторського дослідження та критичного розуміння наявних концепцій розвитку політичних систем, що представлені в сучасній правовій та політичній науці. Основні теоретичні положення, викладені у межах дисертаційної роботи, що характеризують її наукову новизну, практичне і теоретичне значення отриманих результатів, теоретико-методологічну основу дисертації, проаналізовані та узагальнені дисертантом особисто. Всі наукові результати, ідеї та концепції проблем формування політичної системи в Україні досліджені автором самостійно, так само як і всі наукові праці, в яких відображено зміст дисертації, написані без співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та методологічні аспекти дисертаційної роботи доповідалися дисертантом на засіданнях кафедри. Безпосередні результати, здобуті в дисертації, були також предметом виступів та обговорень під час проведення наукових диспутів, круглих столів та теоретичних семінарів в Острозькій Академії, та днів науки у 1999 та 2000 роках. Положення і висновки дисертації були представлені автором у доповідях і повідомленнях на всеукраїнській науково-практичній конференції "Україна: минуле, сьогодні, майбутнє" (Київ, 1999), міжнародній науково-практичній конференції "Необхідність та можливості побудови громадянського суспільства в нових незалежних державах" (Київ, 9-11 вересня 1999 року), на Дев'ятих Харківських політологічних читаннях у 1999 році. Окремі положення досліджуваної проблеми висвітлювалися у виступах на

наукових конференціях і семінарах, що проводилися Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Українською Академією політичних наук, були використані в процесі професійної діяльності автора.

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, проміжні висновки та концептуальні узагальнення, які розкривають зміст та основні напрями аналізу, знайшли своє відображення в чотирьох наукових публікаціях автора (загальним обсягом 2,1 друк. арк.), які було надруковано у фахових виданнях, з юридичних наук.

Структура дисертації обумовлена особливостями досліджуваної проблематики та характером питань, що в ній розглядаються. Дисертація викладена на 183 сторінках облікового тексту і складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел загальною кількістю 350 пунктів, який розміщено на 15 сторінках. Задіяні в дисертації таблиці та схеми кількістю 8, займають 3 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обгруповується актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначається мета, задачі, об'єкт та предмет дослідження, розкриваються методологічні, теоретичні, нормативні та емпіричні основи дослідження, його наукова новизна, положення, що виносяться на захист, практичне і теоретичне значення отриманих висновків, відомості про апробацію результатів дисертаційної роботи.

У *першому розділі дисертації* **“Проблема класифікації, визначенні поняття та специфіки функціонування політичних систем”** предметом політико-правового аналізу стало, з одного боку, висвітлення того теоретико-методологічного змісту, який вкладається сучасною правовою та політичною наукою в поняття політичної системи суспільства, а, з іншого боку, вивчення тих класифікаційних моделей опису політичних систем, які сьогодні найбільш часто застосовуються в ході наукових розробок в галузі політичних інститутів та процесів.

Отже, одним з найбільш часто вживаних та широко поширених підходів до розуміння політичних систем є визначення, відповідно до якого політична система – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, які є підпорядкованими кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культурних норм, історичним традиціям та настановам політичного режиму конкретного суспільства. Наслідуючи логіку цього визначення, політична система включає в себе такі елементи, як: організація політичної влади, відносини між суспільством і державою, і, відповідно, характеризується розвитком політичних процесів, які включають в себе інституціоналізацію влади, стан політичної діяльності, рівень політичної участі, політичної культури, а також інституціоналізованих політичних відносин.

Відповідно до наведеної дефініції головною ознакою політичної системи є політична влада, яка, по суті, й надає їй цілісності та виділяє її як самостійну систему серед інших соціальних систем. Однак, кажучи про співіснування в сфері суспільного життя таких різних систем, як політична система, економічна, духовна, постає

запитання про те, що саме утворює специфіку політичної системи і тим самим виділяє її з інших типів систем. Виходячи із зазначеної ознаки політичної влади як специфічної властивості політичної системи, можна виділити такі характерні риси політичної системи. По-перше, вона посідає панівне становище у суспільстві, тобто вона має своєю безпосередньою функцією здійснення влади. По-друге, на відміну від інших соціальних систем, політична система характеризується відносно високим рівнем незалежності, що пояснюється наявністю спеціального механізму влади. І, нарешті, по-третє, політична система постійно відчуває на собі вплив оточуючого її соціального середовища. З одного боку, цей вплив спричиняється соціально-економічними факторами типом економічної системи, ступенем розвитку економічних відносин, характером економічних зв'язків, стабільністю економіки, а з іншого, суспільство майже за будь-якого типу політичної системи має можливість впливати на її дії. У випадку демократичних політичних систем цей вплив може відбуватися завдяки таким політичним інститутам, як вибори, участь в процесі державного управління і т.д., а за авторитарних політичних систем – він реалізується у формі соціального конфлікту.

Разом з тим ретельне дослідження поняття та сутності політичних систем, як вони тлумачаться сучасною правовою і політичною наукою, теорією держави і права, політичною теорією демонструє те, що характеристика політичних систем не повинна обмежуватись виключно аналізом їх складових частин, оскільки політична система включає в себе, окрім суто інституційних утворень, ще й політичні відносини, стосунки між суб'єктами політики в процесі реалізації політичної влади та політичних інтересів, політичну свідомість, як є окупиність домінуючих типових уявлень про різні аспекти політичного життя, політичні інститути, політичні процеси тощо, політичні і правові норми під якими розуміються, з одного боку, принципи та встановлення, які регулюють діяльність політичних інститутів та громадян держави як суб'єктів політичного життя, а, з іншого боку, встановлені та санкціоновані державою загальнообов'язкові правила поведінки, дотримання яких забезпечується заходами державного впливу, політичну і правову культуру суспільства, тобто сукупність стійких настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств і окремих громадян, які стосуються їх відносин з політичною владою. В результаті чого, на думку автора, всі спроби методологічної редукції поняття політичної системи до тих чи інших елементів її структури, чи до певних політичних інститутів призводять до теоретичного спотворення сенсу політичної влади. Найчастіше це проявляється в тому, що політична система отожднюється з державною системою, внаслідок чого зникає відмінність між політичною владою і державною владою. Однак, очевидно, що таке положення про тотожність сфер політичного і державного не може бути прийнято за цілого ряду обставин, найважливішою з яких є те, що поняття державної влади під якою розуміється влада, що здійснюється спеціально створеними органами та державним апаратом є значно вужчим, ніж поняття політичної влади, яка здійснюється не лише органами державного управління. Більш того, подібне "звуження" тлумачення політичних систем спричиняє не лише суттєву несповістоту в їх розумінні, але й породжує цілу низку проблем, пов'язаних з питаннями взаємодії держави і суспільства, політичних інститутів і громадянського суспільства тощо.

Звертаючись до проблеми класифікації політичних систем, можна розподіляти всі існуючі підходи щодо вирішення цієї проблеми на: порівняльні, формальні та сучасні. Порівняльні класифікації виходять з тієї методологічної установки, що існує певний "ідеальний тип" політичної системи інколи цей тип може бути поширено і на правову систему суспільства, а тому оцінка всіх існуючих політичних чи політико-правових систем проводиться у формі їх порівняння з цим типом. Для Д.Коулмена такою ідеальною моделлю є демократія, а тому всі політичні системи класифікуються ним за шкалою апроксимації до політичної демократії: політична демократія, обмежена демократія, колоніальні домініони, модернізовані олігархії, авторитарні олігархії, тоталітарні олігархії та традиційні олігархії. При цьому слід відзначити, що демократія як політична система супроводжується докорінною зміною не лише концепції влади, але й розуміння права.

Для формальних класифікацій політичних систем, які судячи з усього, є найбільш поширеними, властиве звернення до: а) тих чи інших рис конституційно-правової системи тоді всі політичні системи поділятимуться на такі, що мають писану чи неписану, жорстку чи гнучку конституцію тощо; б) ступеня централізації державних структур, унітарні -- федеративні політичні системи; в) характеру співвідношення між законодавчою та виконавчими владами - парламентські та президентські політичні системи; г) до способів контролю над політичною владою і т.д. Стосовно ж сучасних класифікацій політичних систем, то, як пише Е.Лейсерсон, всі вони виходять з того, що основоположною ознакою будь-якої політичної системи є аналітичне співвідношення між тими, хто править і тими, ким правлять. Тобто, кожна політична система складається з меншості: посадові особи, держанні службовці, професійні політики і т.д. та більшості, які визнають політичну владу як легітимну. В залежності від того, яким чином співвідносяться ці дві групи, і визначається специфіка кожної політичної системи. Застосування цього методу формує наступну класифікаційну модель політичних систем: 1. конституційні демократії: парламентарні, президентські, урядові; 2. проміжні форми політичних систем: обмежені демократії, колоніальні домініони; 3. авторитарні олігархії: авторитарні поєднання політичного деспотизму з економічним плюралізмом і тоталітарні - обов'язкова та повна інтеграція суспільства і держави, політичні системи.

На підставі розглянутих класифікацій політичних систем, а також спираючись на ті методологічні розробки, які дозволяють проаналізувати сутність і зміст поняття політичної системи, можна говорити про те, що сучасне знання про політичні системи є результатом тривалого історичного і теоретичного розвитку. І якщо раніше політико-правова теорія обмежувалась лише дослідженням такого інституту політичної системи як держава, то в теперішніх умовах стало майже незаперечною аксіомою те, що цілісне поняття політичної системи пов'язане з формуванням громадянського суспільства, з аналізом всієї сукупності політичних процесів, які відбуваються у суспільстві, з дослідженням діяльності політичних партій, різноманітних об'єднань громадян, соціальних груп і т.д.

Проте, досліджуючи у першому розділі дисертації основні проблеми аналізу структури і функціонування політичних систем в сучасній політико-правовій теорії, нами було обґрунтовано неможливість обмежуватись лише вивченням тих класифікаційних моделей, застосування яких дозволяє адекватно представити на

науково-теоретичному рівні специфіку структурно-функціональної архітекстоники політичних систем. Адже, окрім цієї загальної проблеми, яка впрямті-решті, пов'язана із визначенням сутності та змісту поняття політичної системи, слід обов'язково продемонструвати і ті конкретні політико-правові механізми, які, так би мовити, утворюють політичну систему зсередини. Взаємодія цих механізмів надає політичній системі певної чітко визначеної форми, тих меж, які дозволяють говорити, по-перше, про видову специфіку політичних систем, а, по-друге, про характер їх взаємозв'язку з іншими суспільними системами. Тобто, послідовне застосування визначених у вступі методологічних принципів повноти і комплексності дисертаційного дослідження зумовило необхідність звернення до політико-правового аналізу взаємодії структурних елементів політичної системи. При цьому логіка дисертаційного дослідження передбачала застосування не лише дескриптивних методів репрезентації тих взаємозв'язків, що вишикають між різними елементами політичних систем, але й безпосередню експлікацію політичних і правових норм, які встановлюють, регламентують, впорядковують та сприяють розвитку цієї взаємодії.

Висвітленню даного кола питань було присвячено *другий розділ дисертації - "Політико-правові основи формування політичної системи в Україні"*. Реалізація поставленої мети передбачала необхідність акцентування уваги на двох аспектах цієї проблеми. По-перше, це аналіз основних елементів та інститутів, поза яких неможливе існування будь-якої політичної системи. А, по-друге, це визначення тих правових підстав, які забезпечують взаємозв'язки всередині політичної системи України, а також дію тих специфічних механізмів взаємодії елементів та інститутів політичної системи, які дозволяють нам віднести політичну систему України до певного типу. При цьому під інститутом політичної системи автор пропонує розуміти фактично усталені, відносно відособлені організаційно-функціональні структури в цілісній системі політичного життя суспільства. Тому, досліджуючи політико-правові основи політичної системи України, необхідно було проаналізувати характер та сутність правового забезпечення таких структурних одиниць політичної системи, як: елементи політичної системи: держава, політичні партії, неурядові організації, суспільні рухи, місцеве самоврядування та інститути політичної системи: вибори, референдум тощо.

У ході здійснення в другому розділі дисертації аналізу політичних і правових основ формування демократичної політичної системи автором було зроблено висновок, що реальна ознака демократизму політичної системи по відношенню до такого її елементу як держава, означає насамперед вимогу формування та реалізації державної влади у відповідності до волі більшості населення. Однак процес безпосередньої реалізації цієї вимоги є нічим іншим, як формуванням державної влади з дотриманням цілого ряду демократичних процедур, тобто шляхом формування за допомогою вільних виборів органів народного представництва, а також можливість безпосередньої участі народу у здійсненні державної політичної влади у випадку проведення референдуму. Норушення цих процедурних вимог суверенить як основним принципам демократичної політичної системи, так і конституційно-правовому ладу України. Варто також зауважити й на тому, що демократична політична система передбачає формальну рівність громадян у сфері політики, з чого випливає правова фіксація рівноправного становища всіх громадян при участі у формуванні політичного курсу країни. А, отже, демократична політична

система передбачає наявність загального та рівного виборчого права. До речі, цей правовий інститут закріплено не лише на рівні українського законодавства, але й в таких міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини (стаття 21: "кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо чи через вільно обраних представників") та Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права (стаття 25: "кожен громадянин повинен мати без жодної дискримінації право і можливість брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через вільно обраних представників, голосувати і бути обраним на основі загального та рівного виборчого права"). Тобто в демократичних політичних системах повноваження політичної влади - це завжди результат волевиявлення громадян у процесі конкурентних, періодичних виборів, після завершення яких громадяни не припиняють бути реальними та дієвими носіями функцій верховної влади на будь-якому рівні її організації та здійснення.

Разом з тим, здійснений у другому розділі дисертації аналіз правових основ формування політичної системи України висвітлює ціле коло нових проблем. Мається на увазі дослідження проблем і суперечностей у розвитку політичних систем перехідного типу, коли змінюється не лише характер політичної влади, але й політичні форми її організації. Адже саме це специфічне становище політичної системи України, зрештою, і дозволяє пояснити ті ускладнення, які об'єктивно виникають в процесі становлення демократичної політичної системи, визначити основні напрямки її розбудови та перспективи її реалізації. При цьому варто постійно пам'ятати про те, що уповільнення темпів змін у напрямку розбудови демократичної політичної системи є першим симптомом повернення до авторитарного стану. Так само, як і те, що перервані чи незавершені перетворення політичної системи, "стагнація демократичних реформ", значно ускладнюють всю сукупність процесів правового, соціального та економічного реформування.

Тому значення питання специфіки трансформаційних процесів політичних систем перехідного типу було розроблено у *третьому розділі дисертації - "Проблеми і суперечності політичних систем перехідного типу"*. Кажучи про перехідний, чи транзитивний характер політичної системи сучасної України, яка здійснює перехід від тоталітаризму до демократії, так само як і про ті проблеми, що виникають при безпосередній розбудові демократичної, правової політичної системи, автор мав передусім визначити ті вихідні детермінанти, які, по суті, і обумовили необхідність реформаційних процесів, а також ті ознаки радянської політичної системи, які було частково репліційовано в процесі створення нових політичних інститутів. Окрім суто політичних та ідеологічних причин змін, що викликали необхідність перехідних процесів в країнах пострадянського табору, слід було вказати ще й на економічні чинники. Справа в тому, що розбудована на жорстких планових принципах та директивно-командних методах управління радянська економіка, яку постійно супроводжували деформація структури матеріального виробництва, деформація економічного обігу, адміністративне регулювання цін, інфляційність, значні диспропорції у рівнях заробітної плати тощо, виявилася нездатною забезпечити не лише матеріальні потреби своїх громадян, але й стабільність всієї системи.

Що ж до тих рис радянської політичної системи, які ще й досі зберігають свій вплив на розвиток України, то ними, на думку автора, є: а) існування постійних

теценській до авторитаризму в сфері державної влади; б) тотальна бюрократизація всієї сфери суспільних відносин; в) запровадження тотального контролю, що засновувався на принципі всебічної залежності людини, суспільства і всієї політичної системи від держави.

Одним із проявів діяльності цього типу політичної системи став феномен надмірної регламентації всіх сфер життя суспільства. В результаті цього майже на всіх пострадянських політичних системах позначилося те, що, за термінологією Д.Джона, можна визначити функціонально переобтяженістю. Мається на увазі те, що пострадянські політичні системи змушені були вирішувати в своїй щоденній діяльності всі ті проблеми, які за умов наявності розвинутого громадянського суспільства випорядковуються здебільшого без участі владних структур. З погляду теорії політичних систем зазначена конструкція організації політичної влади передбачала існування лише одного типу імперативних зв'язків, які діяли у напрямку від держави до суспільства, гіпертрофована роль якої робила її фактично єдиним носієм політичної влади. При цьому, по суті, відпадала будь-яка необхідність у створенні опосередкуючих ланок громадянського суспільства: ЗМІ, партії, громадські об'єднання тощо, які б забезпечували зворотні зв'язки. Тобто політична система сама вирішувала, що важливо для суспільства, а що – ні, так само, як і те, яким чином задовольняти суспільні потреби та інтереси. Тому цілком зрозуміло, що проголосивши курс на створення нової політичної системи, Україна об'єктивно постала перед необхідністю забезпечення розвитку інститутів громадянського суспільства.

Однак, окрім загальних проблем, пов'язаних із визначенням стратегії реформування політичної системи, дослідженням її початкової політичного, правового та економічного становища, темпами реформування, характером взаємозв'язку між правом та політичною системою тощо, з якими стикаються всі без винятку політичні системи перехідного типу, автор відзначає і цілий комплекс досить специфічних проблем, які спостерігаються у випадку політичного та правового розвитку України. З історико-правового погляду майже всі ці проблеми пов'язані з тим, що одночасно з проголошенням незалежності Україна постала перед необхідністю створення нових політичних інститутів, які раніше були відсутні. Найбільшою мірою це стосувалось створення політичних партій та політичних інститутів найвищого рівня – інституту президентства, Конституційного суду і т.д. І це цілком зрозуміло, адже відсутність цих політичних інститутів в Україні обумовлювала загальну недорозвиненість всієї політичної системи, коли вона діяла лише як підсистема, делегуючи значну міру державних і політичних повноважень структурам вищого союзного рівня.

Разом з тим однією із цілей здійсненого у третьому розділі дисертації дослідження перехідних політичних систем було визначення комплексу заходів, які б дозволили прискорити реформотворчі процеси і сприяти демократичному розвитку політичної системи України. Всього серед найбільш важливих мір щодо забезпечення подальшої еволюції політичної системи України до демократичного типу автором було виділено і обґрунтовано такі дії, як: вдосконалення інститутів вищої державної служби, тобто прийняття відповідних законів, ліквідація неузгодженостей ряду існуючих законодавчих актів, браку чіткого визначення взаємовідносин різних владних структур, їх повноважень і компетенцій; перегляд принципів побудови

політичної системи в напрямку гармонізації стосунків між різними її елементами, реформування механізмів взаємодії політичної системи і суспільства, визнання пріоритету громадянського суспільства щодо держави та поступове, крок за кроком, звільнення держави від тих функцій, які ефектніше виконуватимуть інститути громадянського суспільства; разом із створенням багатопартійності закладення правових, соціальних та організаційних оснoв для значного розширення суспільного контролю за діяльністю влади; реформування місцевих органів влади у напрямі розширення їх функцій і повноважень, перенесення на регіональний рівень як поточних, так і принципових питань розвитку економіки, культури, соціальної підтримки населення, забезпечення правопорядку і всіх інших питань, що потребують якнайширшої самодіяльності населення на відповідній території, дотримання нерозривної єдності демократії політичної з тим, що можна визначити поняттям "демократії соціальної", тобто спрямованість усіх політичних дій на покращення добробуту громадян; підвищення рівня їх соціальної захищеності; забезпечення представлення всього спектру суспільних інтересів на політичному рівні.

У *висновках* автор формулює загальні підсумки дослідження, основні теоретичні та практичні положення щодо розв'язання основних політичних і правових проблем формування політичної системи в сучасній Україні.

Основні теоретичні висновки проведеного в дисертації аналізу можуть бути надані у формі наступних положень:

1. У сучасній теорії політичних інститутів та процесів існує цілий ряд різноманітних методологічних підходів до класифікації політичних систем, які розбудовано в залежності від того, який критерій виділення типів політичних систем визнається за головний. Одним з найбільш поширених в правовій та політичній науці критеріїв типологізації є визначення ступеня централізації політичної влади та владних структур, а також характеру тих цінностей, на які зорієнтовано діяльність політичної системи. Згідно з цим підходом, всі політичні системи можна розподіляти на а) тоталітарні і демократичні; б) традиційні і модернізовані; в). системоцентристські і персоноцентристські. Проте визначення цих "традиційних" типів політичних систем жодним чином не означає, що між ними немає перехідних ланок, які, по суті, утворюють окремі типи політичних систем. Таким чином, аналіз проблеми класифікації політичних систем дозволяє нам не лише певним чином систематизувати емпірико-практичне розмаїття політичного життя, але й зафіксувати ті визначальні риси, що конституюють саме поняття політичної системи, як системи відносин та інститутів, що включають в себе: а) державу та інші владні структури; б) суб'єктів політичної діяльності; в) політичні відносини між інститутами політичної системи; г) політичну організацію суспільства.

2. Аналізуючи питання функціонування політичних систем, доцільно виділити два аспекти цієї проблеми. По-перше, це визначення функцій політичної системи, а, по-друге, це дослідження рівнів функціонування політичних систем. Щодо першого аспекту, то це такі системні функції, як забезпечення політичної соціалізації, артикуляції політичних інтересів і політичної комунікації, прийняття нормативно-правових актів, розробка нових законів та підзаконних актів, контроль над додержанням і правильним застосуванням чинного законодавства. Стосовно ж другого аспекту, можна виділити три основні рівні функціонування політичної системи: а) можливості політичної системи: екстрактивні, регулятивні, розподільчі,

реагує тощо; б) конверсивні процеси - це найбільш важливий рівень функціонування політичної системи, оскільки саме на цьому відбувається процес артикуляції та вирішення суспільних проблем, чи, власне кажучи, суто політична діяльність; в) стабілізаційний рівень функціонування політичної системи є забезпечення стабільності політичного життя і структурно-функціональної цілісності політичної системи.

3. До основних рис демократичної політичної системи, які, власне, і відрізняють її від усіх інших типів організації влади та політичних і правових інститутів, слід віднести наступні властивості: населення країни активно бере участь у формуванні та здійсненні державної влади шляхом прямої і представницької демократії; всі рішення приймаються більшістю, але з урахуванням інтересів меншості; існує розвинуте громадянське суспільство та правова держава; наявність правового забезпечення виборності центральних та місцевих органів державної влади; легітимність державної влади; відсутність цензури та свобода засобів масової інформації; реальне задіяння принципу розподілу влад; проголошення та реальне забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина; законність; діяльність усіх силових структур має перебувати під демократичним контролем суспільства; політичний плюралізм, який включає в себе багатопартійність, конкуренцію серед політичних партій, існування на законних підставах політичної опозиції як в парламенті, так і поза ним.

4. Сучасний стан розвитку політичної системи України, по суті, характеризується змішаною формою взаємоіснування напівдемократичного та напівавторитарного політичного порядку, що несе в собі потенційну загрозу повернення до авторитарного способу здійснення та утримання політичної влади. В зазначеній ситуації багато залежить від того, чи зможе українська політична еліта утриматися від спокуси всевладдя і не відмовитися від демократії. Хоч, очевидно, що подальша доля політичної системи України залежить не лише від здатностей щодо конструктивної діяльності української політичної еліти. На нашу думку, найважливішою умовою запобігання авторитарної політичної системи повинен стати постійний тиск на політичну владу з боку демократичного суспільства – незалежних політичних організацій, різноманітних неурядових організацій, суспільних рухів, демократичних професілок, культурних та інших суспільно-громадських об'єднань.

5. Проаналізовані в дисертації сучасні тенденції правового забезпечення розвитку політичної системи в Україні в процесі її трансформації в демократичну цивілізовану країну свідчать про те, що ідеї демократії, парламентаризму, прав людини і колективних прав соціальних спільнот, розподілу влад, місцевого саморядування і прав територіальних колективів, підвищення ролі суду при захисті конституційного ладу, децентралізації та деконцентрації влади поступово отримують все ширше розповсюдження та втілення. Закріплені на конституційному рівні (стаття 1 Конституції України) положення про те, що Україна є правовою та соціальною державою, поступово реалізується в безпосередньому політичному та правовому житті країни, що прискорює процеси становлення демократичного типу політичної системи в Україні і служить переконливою запорукою того, що ця політична система все ж таки буде розбудована.

Основні положення дисертації викладені у наступних публікаціях:

1. Гладуняк І.В. Історико-політологічні аспекти дослідження і класифікації політичних систем. // Держава і право. -2000. - №8. - С.473-480.
2. Гладуняк І.В. Методологічні проблеми визначення структури та типу політичних систем. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2000.-№3.- С.183-190.
3. Гладуняк І.В. Проблема класифікації політичних систем в політичній теорії Г.Алмонда. // Держава і право. - 2001. -№9. -С. 31-38.
4. Гладуняк І.В. Концептуально-правові основи функціонування партій в політичній системі суспільства. // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. Одеської юридичної академії.- Одеса., 2001. - №10.- С.290-297.

Гладуняк І.В. Правові проблеми формування політичної системи в Україні на сучасному етапі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.13 - Правові проблеми політичних інститутів і процесів. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2001.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу політико-правових проблем формування політичної системи в Україні, визначенню змісту і сутності поняття політичної системи, її структури, основних функцій, дослідженню типів політичних систем та основоположних принципів їх організації. Обґрунтовується необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення демократичних перетворень в політичній системі українського суспільства, а також планомірному реформуванню її основних елементів та інститутів, до якого відноситься реформування державної влади, створення відповідних умов для становлення реального партійного плюралізму, підвищення ролі громадських організацій, суспільно-політичних рухів, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації. В роботі досліджено проблеми здійснюваного в Україні переходу від авторитарної до демократичної політичної системи в контексті розвитку громадянського суспільства та практичної імплементації принципів правової держави, намічено основні шляхи їх вирішення. У дисертації сформульовані концептуальні положення, обґрунтовані повні пропозиції і висновки щодо досліджуваних питань.

Ключові слова: політична система, структура і функції політичної системи, демократична політична система, перехідна політична система, право, державна влада, політичні партії, засоби масової інформації, громадянське суспільство, правова держава.

Гладуняк И.В. Правовые проблемы формирования политической системы в Украине на современном этапе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.13.- Правовые проблемы политических институтов и процессов. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2001.

Диссертация посвящена комплексному изучению политико-правовых проблем формирования политической системы в Украине, определению содержания и сущности понятия политической системы, ее структуры, основных функций, исследованию типов политических систем и основных принципов их организации. Обосновывается необходимость дальнейшего совершенствования нормативно-правовой базы для обеспечения демократических изменений в политической системе украинского общества, а также планомерного реформирования ее основных институтов и элементов, к которому относятся процессы реформирования государственной власти, создание надлежащих условий для становления реального партийного плюрализма, повышения роли гражданских организаций, общественно-политических движений, органов местного самоуправления, средств массовой информации. В работе анализируются проблемы совершаемого в Украине перехода от авторитарной к демократической политической системе в контексте развития гражданского общества и практической имплементации принципов правового государства, определяются пути разрешения этих проблем. В диссертации сформулированы концептуальные положения, обоснованы новые предложения и выводы относительно исследуемых проблем.

В процессе исследования политических систем автор обращает особое внимание на то, что довольно частые попытки методологической редукции политической системы к тем или иным элементам ее структуры или отдельным институтам приводит к теоретическому искажению смысла политической власти. Наиболее всего это проявляется в том, что политическая система отождествляется с государственной системой, в результате чего нивелируется отличие между государственной и политической властью. Однако, очевидно, что подобное положение не может быть принято по целому ряду причин, наиболее существенной из которых выступает та, что понятие государственной власти является значительно более узким, нежели понятие политической власти. Более того, такое ограниченное истолкование политических систем становится причиной не только серьезной неполноты в их определении, но и порождает целый ряд проблем, связанных с вопросами взаимодействия государства и общества, политических институтов и гражданского общества и т.д.

Вместе с тем в диссертации приводятся аргументы относительно того, что построение демократической политической системы в Украине является не столько политической и правовой реальностью, сколько перспективой ее будущего развития. Большая часть трудностей, которые возникают на современном этапе, обусловлена процессуальной сложностью перехода от политической системы административно-авторитарного типа к социал-демократической или социал-либеральной модели политической системы. Сложность становления и развития демократической политической системы усматривается автором в том, что в Украине происходит процесс одновременной перестройки политических, социальных и экономических отношений в обществе. Также следует отметить и то, что усилением кризисной ситуации в политической системе способствует и то, что на сегодняшний день украинскому обществу явно не хватает тех политических сил, которые были бы способны не столько к борьбе за свои непримиримые позиции, сколько настроены на конструктивное взаимодействие.

Однако, не смотря на значительное количество проблем, с которыми объективно сталкивается Украина на пути к созданию новой политической системы, в диссертации отмечается и целый ряд позитивных изменений, прежде всего в нормативно-правовой сфере, которые выступают залогом того, что украинскому обществу все таки удастся реализовать демократический транзит и таким образом развиваться, имея эффективно функционирующую политическую систему демократического типа.

Ключевые слова: политическая система, структура и функции политической системы, демократическая политическая система, переходная политическая система, право, государственная власть, политические партии, средства массовой информации, гражданское общество, правовое государство.

Gladunyak I.V. *Political and legal problems of ukrainian political system development at the present stage. – Manuscript.*

The Thesis for the degree of Candidate of Science in Law. Specialization 12.00.13 -- legal problems of political institutes and processes. Odesa national law academy, Odesa, 2001.

The dissertation is devoted to the complex study of political and legal problems of formation of political system in Ukraine, definition of the contents and essence of concept of political system, its structure, basic functions, research of types of political systems and basic principles of their organization. The paper proves the necessity of the further perfection of legal base for maintenance of democratic changes in political system of the Ukrainian society, and also the need in systematic reforming of its basic institutes and elements, which consists in the increase of a role of civil organizations, political movements, bodies of local self-management, mass media, processes of reforming of state authority, creation of appropriate conditions for a real party pluralism. The author analyses the major problems of transition, made in Ukraine, from authoritarian to democratic political system in a context of development of a civil society and practical implementation of principles of a state of law, defines the ways of the solution of these problems. The dissertation formulates the conceptual rules, provides new propositions and conclusions concerning researched problems.

Key words: political system, structure and functions of political system, democratic political system, transitional political system, law, state power, political parties, mass media, civil society, state of law.